

Səbinə Xeyrulla qızı Piriyeva

*Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində
Sumqayıt Dövlət Texniki Kollecinin müəllimi*

<https://orcid.org/0009-0000-2785-6587>

E-mail: sabina.m.79@mail.ru

[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(2\).86-89](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(2).86-89)

MƏNƏVİ-ƏXLAQİ İNKİŞAFDA TƏMƏL MİLLİ DƏYƏRLƏR

Сабина Хайрулла гызы Пириева

*преподаватель Сумгаитского Государственного Технического Колледжа при Сумгаитском
Государственном Университете*

ОСНОВНЫЕ НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ В ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМ РАЗВИТИИ

Sabina Kheyrolla Piriyeva

*teacher of Sumgait State Technical College
under Sumgait State University*

BASIC NATIONAL VALUES IN SPIRITUAL AND MORAL DEVELOPMENT

Xülasə. Bu məqalənin məqsədi Azərbaycan xalqının fəlsəfi-pedaqoji irsində uşaqların mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinin təşkilinin konseptual ideyalarını təhlil etməkdir. Məqalədə müəllif mənəvi-əxlaqi inkişaf və tərbiyə anlayışlarını və onların təşkili prinsiplərini açıqlayır. Problemlərin tədqiqi gənclərin mənəvi-əxlaqi inkişafı və tərbiyəsi problemlərinin həlli prinsiplərini müəyyən etməyə, həm ümumbəşəri, həm mənəvi, həm də milli dəyərləri özündə əks etdirən ideya və konsepsiyaların bütöv təbəqəsini pedaqogikaya təqdim etməyə imkan verəcəkdir.

Açar sözlər: mənəvi-əxlaqi inkişaf, sosiallaşma, milli dəyərlər, vətəndaş cəmiyyəti, din, insanlıq, vətənpərvərlik, sosial həmrəylik, vətəndaşlıq

Аннотация. Цель данной статьи – проанализировать концептуальные идеи организации духовно-нравственного воспитания детей в философско-педагогическом наследии азербайджанского народа. В статье, автор раскрывает понятие духовно-нравственного воспитания и его принципы организации. Исследование проблем позволит определить принципы решения вопросов духовно-нравственного развития и воспитания молодежи, сделать достоянием педагогики целый пласт идей и концепций, отражавших как общечеловеческие, так и духовные, и национальные ценности.

Ключевые слова: духовно-нравственное развитие, социализация, национальные ценности, гражданское общество, религия, гуманизм, патриотизм, социальная солидарность, гражданственность

Abstract. The purpose of this article is to analyze the conceptual ideas of the organization of spiritual and moral education of children in the philosophical and pedagogical heritage of the Azerbaijani people. In the article, the author explains and education and the principles of solving the problems of spiritual and moral development and education of young people, and to present to pedagogy a whole layer of ideas and concepts that include both universal, moral and national values

Key words: Spiritual and moral development, socialization, national values, civil society, religion patriotism, humanity, social solidarity, citizenship

Mənəvi-əxlaqi inkişafın, tərbiyənin və sosiallaşmanın əsas məzmunu çoxmillətli Azərbaycan xalqının ictimai-tarixi, mədəni və ailə ənənələrində qorunan, nəsildən-nəslə ötürülən

və ölkənin müasir şəraitdə uğurlu inkişafını təmin edən təməl milli dəyərlərdir.

Əsas milli dəyərlər bütün tarixi və mədəni dolğunluğu və etnik müxtəlifliyi ilə Azərbaycanın milli həyatından irəli gəlir. Milli həyat sfera-

sında əxlaqın və insanlığın qaynaqlarını, yəni sosial münasibətlərin, fəaliyyətin və şüurun o sahələrini müəyyən etmək olar ki, bunlara arxalanmaq insana dağıdıcı təsirlərə qarşı durmağa, öz şüurunu, həyatını, sosial münasibətlər sistemini məhsuldar şəkildə inkişaf etdirməyə imkan verir.

Ənənəvi əxlaqın mənbələri bunlardır: Azərbaycan, onun etnik tərkibi, vətəndaş cəmiyyəti, ailə, əmək, incəsənət, elm, din, təbiət, insanlıq.

Ənənəvi əxlaq mənbələrinə uyğun olaraq, hər biri mənəvi dəyərlər (ideyalar) sistemində üzə çıxan təməl milli dəyərlərlə müəyyən edilir:

- vətənpərvərlik – Azərbaycana, öz xalqına, kiçik vətəninə məhəbbət, Vətənə xidmət;
- sosial həmrəylik – şəxsi və milli azadlıq, insanlara, dövlət institutlarına və vətəndaş cəmiyyətinə inam, ədalət, mərhəmət, şərəf, ləyaqət;
- vətəndaşlıq – Vətənə xidmət, qanunun aliliyinə, vətəndaş cəmiyyətinə, asayişə, multikultural dünyaya, vicdan və dini etiqad azadlığına;
- ailə – məhəbbət və sədaqət, sağlamlıq, firavanlıq, valideynlərə hörmət, qocalara və gənclərə qayğı, nəslin davamına qayğı;
- əmək və yaradıcılıq – əməyə hörmət, yaradıcılıq, qətiyyət və əzmkarlıq;
- elm – biliyin dəyəri, həqiqət axtarışı, dünyanın elmi mənzərəsi;
- ənənəvi rus dinləri – dinlərarası dialoq əsasında formalaşmış iman, mənəviyyat, insanın dini həyatı, dini dünyagörüşünün dəyəri, tolerantlıq haqqında təsəvvürlər;
- incəsənət və ədəbiyyat – gözəllik, harmoniya, insanın mənəvi dünyası, əxlaqi seçim, həyatın mənası, estetik inkişaf, etik inkişaf;
- təbiət – təkamül, doğma torpaq, qorunan təbiət, Yer planeti, ekoloji şüur;
- bəşəriyyət – bütün dünyada sülh, mədəniyyətlərin və xalqların müxtəlifliyi, bəşəriyyətin tərəqqisi, beynəlxalq əməkdaşlıq.

Təməl milli dəyərlər gənclərin mənəvi-əxlaqi inkişafı və tərbiyəsinin ayrılmaz hissəsinin, yəni gənclərin təhsildə, ailədə və cəmiyyətdəki fəaliyyətlərini müəyyən edən bütün həyatının strukturunun əsasını təşkil edir. Belə bir şəraiti təşkil etmək və onun tam fəaliyyətini təmin etmək üçün yaşam prosesində iştirak edən bütün sosial subyektlərin: ailələrin, ictimai təşkilatların, o cümlədən uşaq və gənclər hərəkatlarının və təşkilatlarının, əlavə təhsil, mədəniyyət və idman müəssisələrinin, kütləvi informasiya vasitə-

lərinin, ənənəvi rus dini birliklərinin birgə səyləri tələb olunur. Yetişən nəslin həyatının strukturunun yaradılmasında aparıcı, məzmunlu müəyyənədiçi rol təhsil prosesinin subyektlərinə aiddir.

Əsas milli dəyərlər sistemi vahid millət ideyasının və əsas ictimai qüvvələrin milli problemlərin həllində, o cümlədən uşaq və gənclərin tərbiyəsində ümumi dəyərlərə və sosial mənalara əsaslanan vətəndaş birləşməsinə hazır olmasının əsasını təşkil edir.

Təməl milli dəyərlərə üzrə vətəndaş konsensusuna nail olmaq Azərbaycan təhsil məkanının vahidliyini gücləndirəcək, ona açıqlıq, dialoq, mədəni və sosial dinamizm verəcəkdir.

Əsas milli dəyərlər yönündə vətəndaş həmrəyliyi millətin özünün və onun dəyərlərinin vahidliyi, mənəvi və sosial birliyi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Millət birliyi müxtəlif siyasi-ictimai qüvvələrin, etnik və dini icmaların dialoqunda təməl dəyər konsensusu ilə əldə edilir və onların bir-birinə açıq olması, milli problemlərin birgə həllinə hazır olması, o cümlədən ölkəmizin inkişafının əsası kimi uşaq və gənclərin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi ilə dəstəklənir.

Azərbaycan vətəndaşının şəxsiyyətinin, gənclərin mənəvi həyat tərzinin mənəvi-əxlaqi inkişafı və tərbiyəsi üçün sosial açıq məkanın təşkili aşağıdakılar əsasında həyata keçirilir:

- tərbiyə edənin əxlaqi nümunəsi;
- sosial-pedaqoji tərəfdaşlıq;
- fərdi -şəxsi inkişafı;
- mənəvi-əxlaqi tərbiyə proqramlarının integrasiyası;
- tərbiyəyə sosial tələbat.

Tərbiyə edənin əxlaqi nümunəsindən danışarkən görkəmli alman pedaqoqu A. Disterverqin sözlərini xatırlamaq lazım gəlir. O deyirdi ki, “hər yerdə məktəbin dəyəri onun müəlliminin dəyərinə bərabərdir” Müəllim əxlaqlılığı, onun peşə fəaliyyətində və həyatında əməl etdiyi əxlaq normaları, pedaqoji fəaliyyətinə, yetirmələrinə, həmkarlarına münasibətidir ki – bütün bunlar tərbiyə olunanın mənəvi-əxlaqi inkişafı və tərbiyəsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim həmişə yetirmələri üçün əxlaq və vətəndaş -şəxsi davranış nümunəsi kimi çıxış etməsə, heç bir təhsil proqramı effektiv olmayacaq.

Pedaqoji dillə desək, əsas milli dəyərlər arasında uşaqların ruhunda bütün digər dəyərlərə can

verən, ən mühüm, sistem formalaşdıran birinin – Müəllimin dəyərini müəyyən etmək lazımdır.

Müəllimlərin dövlət və sosial vəziyyətini, onların maddi təminatı səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırmaq vacibdir. Müəllim cəmiyyətdə hörmətli insana çevrilməli, müəllimlik peşəsi gənclər üçün nüfuzlu olmalıdır.

Müasir şəraitdə sosial-pedaqoji tərəfdaşlıq olmadan təhsil prosesinin subyektləri gənclərin tam mənəvi-əxlaqi inkişafını və tərbiyəsini təmin edə bilmirlər. Bu milli problemi həll etmək üçün sosiallaşmanın digər subyektləri: ailə, ictimai təşkilatlar və ənənəvi rus dini birlikləri, əlavə təhsil, mədəniyyət və idman müəssisələri, media ilə pedaqoji cəhətdən uyğun tərəfdaşlıq qurmaq lazımdır.

Sosial-pedaqoji tərəfdaşlığın təşkili ümum-təhsil müəssisələrinin və digər sosiallaşma subyektlərinin sosial-təhsil proqramlarının milli tərbiyə ideali və əsas milli dəyərlər əsasında əlaqələndirilməsi yolu ilə həyata keçirilə bilər. Bu, təhsil və sosiallaşma subyektlərinin belə proqramların hazırlanmasında və həyata keçirilməsində maraqlı olması şərtlə mümkündür.

Sosial-pedaqoji tərəfdaşlığın inkişafı dövlət siyasətinin prioritet sahəsinə çevrilməlidir. Fərdi-şəxsi inkişaf 90-cı illərdə pedaqogikanın prioriteti idi. O XXI əsrdə də müasir təhsilin ən mühüm vəzifələrindən biri olaraq qalır. Mənəvi-əxlaqi inkişaf məkanında özünün reallaşmasının dolğunluğunu əldə edir.

Şəxsiyyətin öz müqəddəratını təyin etməsinə, onun qabiliyyət və istedadının inkişafına pedaqoji dəstək, uğurlu ictimailəşmə üçün zəruri olan sistemli elmi bilik, bacarıq, bacarıq və sərişələrin ötürülməsi özlüyündə şəxsiyyətin sərbəst inkişafı və sosial yetkinləşməsi üçün kifayət qədər şərait yaratmır. İnsan yaxşını şərdən ayırmasa, həyata, işinə, ailəsinə, başqa insanlara, cəmiyyətə, Vətənə, yəni insanın özünü mənəvi cəhətdən təsdiq etdiyi, şəxsiyyətinin formalaşdığı hər şeyə dəyər verməyə, azad deyildir. Elm biliyi və yaxşılıqdan xəbərsiz olmaq, iti ağıl və kar ürək insana təhlükə yaradır, onun şəxsi inkişafını məhdudlaşdırır və eybəcərləşdirir.

Şagirdlərin mənəvi-əxlaqi inkişafı və tərbiyəsi gənclərin əsas fəaliyyət növlərinə inteqrasiya edilməlidir: sinifdaxili, məktəbdənkənar, məktəbdənkənar və ictimai faydalı. Başqa sözlə, mənəvi-əxlaqi təhsil proqramlarının inteqrasiyası zəruridir. Belə proqramlardan biri dini mədə-

niyyətin və dünyəvi həyatın mənəvi əsaslarının öyrədilməsi ola bilər.

Təhsilin məzmunu təməl milli dəyərlər ətrafında qruplaşdırılır. Pedaqoji dillə desək, onların hər biri insanın özünə ünvanladığı sual, müəllimin şagirdə verdiyi sual kimi formalaşır. Bu, təhsil fəaliyyətinin məqsədi olan təhsil vəzifəsidir.

Pedaqoji cəhətdən sual kimi müəyyən edilən əsas dəyərlərin hər biri təhsil vəzifəsinə çevrilir. Bunu həll etmək üçün tələbələr müəllimlər, valideynlər və digər mənəvi, mədəni və sosial həyatın subyektləri ilə birlikdə məzmunu müraciət edirlər:

- Azərbaycanın, Azərbaycan xalqlarının, ailəsinin tarixi
- valideynlərinizin və əcdadlarınızın həyat təcrübəsi;
- ənənəvi dinlər;
- ədəbiyyat və incəsənət əsərləri, milli və dünya mədəniyyətinin ən yaxşı nümunələri;
- dövrü ədəbiyyat, müasir həyatı əks etdirən media;
- Azərbaycanda yaşayan xalqların folkloru;
- ictimai faydalı və şəxsi əhəmiyyətli fəaliyyət;
- akademik fənlər;
- digər məlumat və elmi bilik mənbələri.

Təməl dəyərlər müəyyən bir fənnin, təhsil fəaliyyətinin formasının və ya növünün məzmununda lokallaşdırılmır. Onlar bütün təhsil məzmununu, məktəb həyatının bütün strukturunu, gəncin şəxsiyyət, fərd, vətəndaş kimi bütün çoxşaxəli fəaliyyətlərini əhatə edir.

Problemin aktuallığı. Əsas milli dəyərlər sistemi şəxsiyyətin mənəvi-əxlaqi inkişafı məkanı üçün semantik əsas yaradır. Bu məkanda ayrı-ayrı akademik fənlər, məktəb və ailə, məktəb və cəmiyyət, məktəb və həyat arasında mənələr aradan qaldırılır.

Sosial tələb prinsipi onu göstərir ki, təhsilin effektiv olması üçün uşağın, onun ailəsinin, digər insanların və cəmiyyətin həyatında tələbat olmalıdır. Uşağın sosiallaşması və vaxtında sosial yetkinləşməsi onun yaşlı cəmiyyətin problemlərinin həllinə köüllü və mümkün daxil edilməsi ilə baş verir. Tam mənəvi-əxlaqi inkişaf o zaman baş verir ki, təhsil yalnız şagirdə müəyyən dəyərlər haqqında məlumat verməklə məhdudlaşmır, mənəvi fəaliyyət üçün imkanlar açır.

Problemin yeniliyi. Mənəvi inkişaf həyatla, əxlaqi seçim əsasında həll edilməli olan real sosial problemlərlə bağlı olduqda mənalı dolğunluğa çatır və şagirdin özü üçün aktuallaşır. Özünü daha əxlaqlı, daha mehriban, daha saf etmək ətrafınızdakı dünyanı eyniləşdirmək deməkdir.

Mənəvi inkişaf və təhsil proqramları tələbələrin ailənin, məktəbin, kəndin, rayonun, şəhərin, bölgənin, respublikanın, Azərbaycanın real sosial, ekoloji, mədəni, iqtisadi və digər problemlərinin həllinə könüllü və mümkün cəlb edilməsini təmin etməlidir. Sosiallaşmanın ənənəvi və özünü doğrultmuş forması uşaq və gənclər hərəkətləri, təşkilatlar və icmalarıdır. Onların tarixi və sosial əhəmiyyətli məqsədləri və onlara nail olmaq üçün proqramları olmalıdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti “Məktəb-ailə-cəmiyyət” sistemində tərbiyə prosesinin təşkili təkcə öyrədən deyil, həm də tərbiyə etmək qabiliyyətinə malik pedaqoqlar tələb edəcəkdir.

Beləliklə, Azərbaycan vətəndaşının mənəvi-əxlaqi inkişafı və tərbiyəsi ölkənin inkişafında, xalqın mənəvi birliyini və onları birləşdirən mənəvi dəyərləri, siyasi və iqtisadi sabitliyi təmin edən əsas amildir. Şəxsiyyəti, onun daxili həyatının vəziyyətini və keyfiyyətini nəzərə almadan müasir innovativ iqtisadiyyat yaratmaq mümkün deyildir.

Cəmiyyətin inkişafının tempi və xarakteri birbaşa insanın vətəndaş mövqeyindən, onun motivasiya-iradi sferasından, həyat prioritetlərindən, əxlaqi inamlarından, əxlaq normalarından və mənəvi dəyərlərdən asılıdır.

Ədəbiyyat

1. Şahhüseynova S.A. Etika: İncəsənət təmayüllü ali məktəb tələbələri üçün dərslik / S.A. Şahhüseynova.- Bakı: - 2009.- 160 s.
2. Bağirov, S. İşguzar etika: dərs vəsaiti / S. Bağirov. –Bakı: Ecoprint, – 2003. s. 65-70.
3. Rzayev M. Fəlsəfənin tədrisində şəxsiyyət probleminin təhlili metodikası / M. Rzayev. –Bakı: Mütərcim, – 2009. - 119 s.
4. Şəkiyanova M. M. Sufizm fəlsəfəsinin «kamil insan» konsepsiyası: / fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı) / - Bakı, 2006. -26 s.
5. Əliyev, Q.C. Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi: Monoqrafiya / Q.C. Əliyev. -Bakı: Qismət, - 2003. – 248 s.

Redaksiyaya daxil olub: 17.02.2025.